

Greiner, Piotr

"Krieges-Carte von Schlesien 1747-1753", Christian Friedrich von Wrede, München 1992 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 39/1, 142-145

1994

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

skłania ponadto jeszcze do stawiania nowych problemów, a to dla nauki jest niezwykle cenna.

Przypisy

¹ K. Pomian: *Przeszłość jako przedmiot wiary*. Warszawa 1968 ss. 471 + 1 nlb.

² B. Guenée: *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*. Paris 1988 s. 133.

³ Tamże s. 131, 136, cyt. za autorem: *Ya-t-il une historiographie médiévale?* „Revue Historique” 1977 T. 258 s. 261.

⁴ *Marks i Engels o Polsce*. Oprac. H. Mielnik. Warszawa 1960 s. 251–253. „Im więcej rozmyślałem nad historią, tym jaśniej widzę, że Polacy są **une nation foutue** (podkr. – A.K.) (narodem skazanym na zagładę), którym można tylko dopóty posługiwać się jako narzędziem, dopóki sama Rosja nie zostanie wciągnięta w wir rewolucji agrarnej. Od tej chwili Polska nie będzie miała absolutnie żadnej **raison d'être**. Polacy nie zapisali się nigdy w historii niczym prócz walecznych i głupich bijatyk. Nie można nawet przytoczyć ani jednego wypadku, w którym Polska choćby w stosunku do Rosji, reprezentowałaby z powodzeniem postęp lub dokonała czegoś o historycznym znaczeniu. [...] Na szczęście nie podjęliśmy w *Neue Rheinische Zeitung* żadnych konkretnych zobowiązań wobec Polaków poza nieodzownym odbudowaniem w odpowiednich granicach – a i to pod warunkiem rewolucji agrarnej. Jestem przekonany, że rewolucja w Rosji wcześniej dojdzie w pełni do skutku niż w Polsce [...] Wniosek: Odebrać Polakom na zachodzie wszystko co się da, obsadzić ich twierdze – zwłaszcza Poznań – Niemcami pod pozorem ochrony. Pozwolić im gospodarować, posyłać ich w ogień, ograbiać do cna z żywności ich kraj, zbywać ich widokami na Rygę i Odessę, a gdyby udało się wprawić w ruch Rosjan – sprzymierzyć się z nimi i zmusić Polaków do ustępstw. Każda piędź ziemi, którą oddamy Polakom na granicy od Kłajpedy do Krakowa zniszczy całkowicie pod względem militarnym tę i tak okropnie słabą granicę i postawi bez osłony całe wybrzeże Bałtyku aż do Szczecina”.

⁵ O. R a n u m: *Artisans of Glory. Writers and Historical Thought in Seventeenth Century France*. The University of North Carolina Press 1980; O. L. W a i n s t e i n: *Zapadnojewropiejskaja istoriografija*. Moskwa 1964; B. S u c h o d o l s k i: *Rozwój nowożytniej filozofii człowieka*. Warszawa 1967; W. V o i s é: *Początki nowożytnych nauk społecznych*. Warszawa 1962; T e g o ź: *Myśl społeczna XVII wieku*. Warszawa 1970.

⁶ E. S p e k t o r s k i: *Problema socialnoj fiziki w XVII stoliecie*. T. 1, Warszawa 1910, T. 2 Kijów 1917.

Antoni Krawczyk
(Lublin)

Christian Friedrich von W r e d e: *Krieges-Carte von Schlesien 1747–1753*. Oprac. Klaus Lindner. München 1992 Edition Helga Lengenfelder, 229 s. + 24 kolorowe mikrofisze.

Publikacją tą Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz otwiera – jak wynika z nadtytułu i z zapowiedzi zamieszczonej we wstępie autorstwa Lothara

Zögnera – serię wydawniczą, którą zatytułowano *Monumenta cartographica et topographica*. W jej ramach mają się ukazać reprodukcje opatrzone naukowym komentarzem najcenniejszych i najciekawszych map ze zbiorów kartograficznych tej biblioteki. Zbiorów, największych tego typu w Niemczech i należących do jednych z najzasobniejszych na świecie, które w szczególny sposób interesują badaczy z Polski, jako że ich spora część dotyczy ziem polskich. Wybór mapy von Wredego na inaugurację tej serii ucieszy na pewno wszystkich zainteresowanych nie tylko dziejami kartografii śląskiej, ale i w ogóle interesujących się historią Śląska. Dotąd bowiem w większości byliśmy skazani na korzystanie z fragmentarycznych reprodukcji zamieszczonych w niemieckich przedwojennych opracowaniach historycznych i z białą-czarnej, pomniejszonej do 1 : 100 000 fotokopii, przechowywanej w Bibliotece im. Ossolińskich we Wrocławiu.

Kriegeskarte von Schlesien jest efektem pierwszego z takim rozmachem i tak szczegółowo przeprowadzonego zdjęcia topograficznego Śląska. Zostało ono wykonane na polecenie króla pruskiego Fryderyka II, którego nie zadowolili wyniki w postaci *Atlas Silesiae...* osiągnięte przez pomiary rozpoczęte jeszcze za czasów austriackich przez Jana Wolfganga Wielanda i dokończzone przez Mateusza von Schubartha. Nie nadawał się on z uwagi na małą skalę (1 : 100 000–1 : 200 000) i stąd daleko posuniętą generalizację do celów wojskowych. Pod kierownictwem majora, a wkrótce pułkownika inżynierii Fryderyka Christiana von Wredego¹ nowe pomiary wykonano w czasie pięciu „sezonów” terenowych w latach 1747–1753. Objęto nimi prawie cały obszar pruskiej części Śląska, poza jego środkową, lewobrzeżną częścią dolnośląską (od Głogowa przez Legnicę, Grotków do Oławy). Pominięto ją, ponieważ Fryderyka II interesowały przede wszystkim tereny pograniczne, które mogły się stać obszarami akcji militarnych ze strony nie pogodzonej z utratą Śląska Austrii i jej potencjalnych sojuszników. Tym sposobem sprawy związane z pomiarami topograficznymi Śląska przeszły na następne kilkadziesiąt lat niemal w zupełności w gestię władz wojskowych. Końcowym efektem prac prowadzonych pod kierunkiem von Wredego stała się wielosekcyjna, wielobarwna mapa wykonana w skali 1 : 35 000², którą zatytułowano bez ogródek *Krieges karte von Schlesien*. Została zorientowana na północ i otrzymała bogatą treść, o czym świadczy legenda wyposażona w kilkadziesiąt oznakowań, w tym liczne dotyczące życia gospodarczego (zakłady przemysłowe i obszary występowania minerałów kopalnych). Wartość informacyjną mapy podnoszą zamieszczone z prawej strony każdej sekcji rubryki, zawierające wykaz miejscowości i ich właścicieli oraz liczby występujących w nich mieszczan bądź kmieci, zagrodników i chałupników. Podano także liczbę koni znajdujących się w każdej osadzie. Na pięciu kartach tytułowych umieszczono ponadto plany 67 miast w skali 1 : 14 000 – w dużej części są to pierwsze w ich dziejach plany. Rzeźbę terenu przedstawiono w sposób nadzwyczaj czytelny (poza obszarami leśnymi) za pomocą metody kreskowej. W sumie wartość informacyjna map wykonanych przez von Wredego jest nieoceniona dla badań śląskoznawczych, w ramach których dotąd ciągle zbyt mało korzystano z bogactwa, które one ze sobą przynoszą.

Mapa składa się z 195 sekcji o wymiarach 73 cm x 52 cm, a rysunku w ramach 60 cm x 43 cm. Pogrupowano je w pięciu częściach skompletowanych według kryterium geograficznego, który odpowiada również kolejnym etapom prac pomiaro-

wych. Tom 1 obejmuje pogranicze dolnośląsko-czeskie od Łużyc do Moraw (42 sekcje), tom 2 – prawobrzeżną część Górnego Śląska (40 sekcji), tom 3 – lewobrzeżną część Górnego Śląska (35 sekcji), tom 4 – zachodnią część Dolnego Śląska (36 sekcji) i tom 5 – okolice Wrocławia i prawobrzeżną część Dolnego Śląska (42 sekcje). Wewnątrz każdej części poszczególne arkusze zostały kolejno ponumerowane z lewa na prawo lub odwrotnie, idąc pasami z góry na dół (poza tomem 1, w którym zastosowano odwrotny system). Na podkreślenie zasługuje informacja, że rysunku treści sekcji przedstawiających nadgraniczne tereny Śląska nie urwano na jego rubieżach lecz przeprowadzono nieco poza nie. Ponadto von Wrede na specjalne polecenie króla pruskiego wykonał do każdego tomu mapę przeglądową wykartowanej części Śląska w skali 1 : 70 000 i jedną mapę generalną Śląska w skali 1 : 40 000. Do pierwszego tomu dołączono poza tym plan bitwy pod Hohen Friedeberg (Dobromierz) stoczonej 4 VI 1745 przez wojska pruskie z austriacko-saskimi w czasie drugiej wojny śląskiej.

Z uwagi na szczególność mapy Śląska wykonanej przez von Wredego i jej przydatność do prowadzenia kampanii wojennych została ona utajniona i pozostawiona w rękopisie. Oryginał, z którego wykonano zdjęcia zamieszczone na mikrofilmach, został oprawiony w czerwoną safianową skórę i był używany przez króla. Z niego wykonano w 1754 r. kilka rękopiśmiennych kopii, które m.in. były użytkowane przez sztaby korpusów pruskich stacjonujących na Śląsku. Niektóre z nich dostały się w ręce austriackie podczas klęsk, jakie ponosiła armia pruska w pierwszym okresie wojny siedmioletniej. Posłużyły one do wykonania kilku kolejnych kopii przechowywanych obecnie w zbiorach kartograficznych Austriackiej Biblioteki Narodowej (Österreichischen Nationalbibliothek) w Wiedniu. Oryginalny egzemplarz *Kriegeskarte von Schlesien* był przechowywany do 1816 r. w Archiwum Kartograficznym (Plankammer) Pałacu w Poczdamie, a potem do 1919 r. w Archiwum Kartograficznym pruskiego Sztabu Generalnego (Grosen Generalstabs). Po rozwiązaniu tej instytucji na mocy Traktatu Wersalskiego jej zbiory archiwalne zostały przejęte przez Pruską Bibliotekę Państwową (Preussischen Staatsbibliothek) w Berlinie. Pierwsza publiczna prezentacja von Wredego miała miejsce podczas XIII Dni Niemieckich Geografów (Deutschen Geographentages), które odbyły się w 1901 r. we Wrocławiu.

Omawiana publikacja źródłowa składa się z trzech głównych części. Na pierwszą, liczącą 28 stron, składa się: merytoryczny wstęp, uzupełniony wykazami literatury i skrótów oraz spisem tytułów kolejnych tomów i wchodzących w ich skład sekcji mapy von Wredego. Historyczny wstęp nie wnosi w zasadzie, poza kilkoma drugorzędnymi informacjami, nic nowego do stanu badań. Został oparty wyłącznie na literaturze przedmiotu i przedstawia podstawowe dane o: 1) pomiarach topograficznych przeprowadzonych pod kierownictwem von Wredego na Śląsku, 2) cechach zewnętrznych i wewnętrznych (treści) mapy, 3) losach oryginału i kopii, 4) zastosowanej metodzie przy konstrukcji indeksu. Część druga to 200-stronicowy indeks geograficzny. Ujęte zostały w nim występujące na mapach nazwy miejscowe w ich niemieckich (bo uwzględniono również zgermanizowane po 1936 r. nazwy) oraz polskiej i czeskiej (z odsyłaczami do nazw niemieckich) wersjach. Nazwy podstawowe, czyli w wersji niemieckiej, zostały uzupełnione: 1) przynależnością administracyjną poszczególnych miejscowości w dwu wersjach, tj. odzwierciedloną na ma-

pie w jeszcze nie zmienionym w połowie XVIII wieku podziałem na księstwa i powiaty oraz według obowiązującego w 1945 r. (!) ostatniego niemieckiego podziału administracyjnego Śląska. Odsyłacze kierują czytelnika tylko do odpowiedniego tomu i sekcji (np. II 14). W sumie jednak za pomocą spisu sekcji oraz indeksu, nie licząc zastosowanego kontrowersyjnego kryterium „współczesnego” z 1945 r. podziału administracyjnego (ale który takim nie jest przy ustawicznych zmianach w ostatnich 120 latach na Śląsku) można dosyć łatwo i sprawnie dotrzeć do poszukiwanej miejscowości na odpowiedniej sekcji. Nie zauważono także, przy wrywkowej wprawdzie kontroli, żadnych istotnych błędów w nazewnictwie użytym w indeksie. Autorem obu wymienionych części jest dr Klaus Lindner, kustosz w Oddziale Kartograficznym (Kartenabteilung) Staatsbibliothek zu Berlin, który dziejami kartografii śląskiej zajmuje się stosunkowo od niedawna, bo od 1987 r., kiedy to przygotował interesującą wystawę poświęconą tej tematyce³.

Najbardziej kontrowersyjna jest część trzecia, na którą składają się kolorowe fotokopie mapy w formie mikrofilmu. Zastosowano taką technikę reprodukcji zapewne z uwagi na potrzebę obniżenia kosztów całego wydawnictwa, a i tak jego cena jest wręcz „zaporowa”, bo wynosi aż 1260 marek! Korzystanie bowiem z owoców takiego rozwiązania edytorskiego w przypadku kartografików jest po prostu niewygodne. Pomijam przy tym kwestię ciągłego braku w większości polskich bibliotek samych aparatów do odczytywania mikrofilmu.

W sumie ocena całego wydawnictwa musi wypaść niejednoznacznie, chociaż może malkontenctwo piszącego te słowa wynika ze zbyt wysokiego konserwatywności w podejściu do nowoczesnych technik reprodukcyjnych?

Przypisy

¹ Jego kariera załamała się po tym, jak w 1760 r. dostał się po poddaniu twierdzy w Kłodzku do niewoli austriackiej, za co po zakończeniu wojny siedmioletniej został skazany na twierdzę przez pruski sąd wojenny.

² J. Janczak podaje, że von Wrede zastosował pomniejszenie 1 : 33 333 – por. J. Janczak: *Zarys dziejów kartografii śląskiej do końca XVIII wieku*. Opole 1976 s. 80.

³ Wystawa ta została uzupełniona bardzo udanym katalogiem: K. Lindner: *Zwischen Oder und Riesengebirge. Schlesische Karten aus fünf Jahrhunderten. Ausstellung der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlin*. Weissenhorn 1987 (Ausstellungskatalog 29).

Piotr Greiner
(Katowice)